

*Чанишева А. Р.,**к. ю. н., доцент кафедри цивільного права
НУ «Одеська юридична академія»*

ПОРУКА ЯК АКЦЕСОРНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Анотація. У статті обґрунтовується існування додаткових (акцесорних) зобов'язань у цивільному праві України. Дається характеристика поруці як акцесорному зобов'язанню за цивільним законодавством України.

Ключові слова: цивільне законодавство, акцесорні зобов'язання, порука.

Постановка проблеми. Поняття акцесорних (додаткових) зобов'язань не вживається у чинному цивільному законодавстві України, але існування таких зобов'язань непрямо законодавство визнає. Так, коли у ст. 266 ЦК України йдеться про основну і додаткову вимоги, то вже це дає підставу стверджувати, що тут визнається можливість існування основних і додаткових зобов'язань, бо вимога складає зміст зобов'язання (первинно такий зміст складають суб'єктивне право та кореспондуючий йому обов'язок, а на певному етапі суб'єктивне право набуває ознаки вимоги, а обов'язок – боргу).

Метою даної статті є загальна характеристика поруки як акцесорного зобов'язання за цивільним правом України.

Викладення основного матеріалу. Та обставина, що цивільне законодавство України визнає поняття акцесорного (додаткового) зобов'язання, підтверджується і ст. 548 ЦК України. Тут називається основне зобов'язання і визначається його зв'язок із правочином щодо забезпечення його виконання. Поряд з основним зобов'язанням у контексті цієї статті цілком доцільним було вживання терміну акцесорне (додаткове) зобов'язання. Але законодавець надав переваги вишуканій словесності перед юридичною чіткістю нормативного тексту і став вживати то термін «зобов'язання» (основне), то термін «правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання» (основного).

Що стосується науки, то тут термін «акцесорні (додаткові) зобов'язання» вживається досить часто. Прагнення уникнути вживання такого терміну не помічається.

Цей термін вживають В. А. Белов, В. В. Вітрянський, О.І. Харитонova і Є. О. Харитонов. Проте, слід визнати, що більш вживаними в науці є терміни «охоронні зобов'язання», «забезпечувальні зобов'язання».

Коло акцесорних (додаткових) зобов'язань цивільне законодавство не визначає. Із змісту ст. 266 ЦК України можна дійти висновку про те, що до таких належать зобов'язання щодо сплати неустойки.

Більше інформації про коло зобов'язань, які законодавець непрямо визнає акцесорними (додатковими), можна отримати із змісту ст. 548 ЦК України. Із цієї статті випливає, що додатковими є всі забезпечувальні зобов'язання (у тому числі зобов'язання, що входять до змісту застави та притримання).

Викладене погоджується з положеннями, що розроблені наукою цивільного права. Зокрема, О.І. Харитонova і Є. О. Харитонов пишуть, що «додаткові (акцесорні) зобов'язання виникають тільки за наявності основного зобов'язання і нерозривно пов'язані з ним (наприклад, правовідносини поруки, завдатку, застави)».

В. А. Белов дійшов висновку про те, що забезпечувальні правовідносини «не завжди набувають форми акцесорних зобов'язальних правовідносин». На регулятивній стадії свого існування зобов'язання забезпечувального призначення виникають тільки при заставі. У решті випадків регулятивним обов'язком, наприклад, поручителя, кореспондує, на думку В. А. Белова, право кредитора очікувати здійснення поручителем дій, що будуть забезпечувати виконання основним боржником забезпеченого порукою зобов'язання.

Не маючи тут можливості детально аргументувати свою позицію, зауважимо лише, що заперечення зобов'язального характеру забезпечувальних відносин є повністю неприйнятними.

Виходячи із опрацьованого в науці розуміння акцесорних (додаткових) зобов'язань, до них слід віднести зобов'язання забезпечувального характеру (поруку, завдаток, делькредере, неустойку, а також заставу і притримання в тій частині, в якій вони мають форму зобов'язань), зобов'язання в яких реалізується цивільна відповідальність за порушення зобов'язання (відшкодування збитків, міри відповідальності, що передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України).

Порука є додатковим (акцесорним) зобов'язанням. Прямо чи непрямо це визнається практично всіма науковцями, що звертались до проблеми поруки. Але момент виникнення таких зобов'язань законом чітко не визначений. З цим пов'язана і невизначеність змісту зобов'язань, про які йдеться. За таких умов російський професор-цивіліст В. А. Белов дійшов висновку про те, що порука є гарантійними правовідносинами, що належить до категорії зобов'язань (цивільних) [1, 827].

Зміст цих правовідносин складають право очікування кредитора за основним (забезпеченим

порукою) зобов'язанням на здійснення поручителем дій, які будуть мати своїм наслідком виконання боржником основного зобов'язання, і обов'язок поручителя здійснити все можливе для досягнення цієї мети [1, 825].

Що стосується права очікування, то воно не може ототожнюватись з вимогою, яка входить до змісту зобов'язання.

У концепції, що розроблена В. А. Беловим і претендує на фундаментальність, знайшла логічну довершеність ситуація невирішеності низки теоретичних проблем зобов'язального права, доповнена традицією недостатньої уваги юридичної науки до букви закону, що тепер уже подається як подолання позитивістського підходу та прагнення створити мета-теорію, що буде правильною при будь-яких змінах у законодавстві.

В. А. Белов повністю правий, коли називає класичним визначення зобов'язання через вказівку на право вимоги кредитора і кореспондуючий йому обов'язок боржника [1, 21, 22]. Але ж це визначення суперечить цивільному законодавству Російської Федерації, яке названий науковець досліджує. Суперечить воно і цивільному законодавству України. Зобов'язання виникає з підстав, встановлених ст. 11 ЦК України (ч. 2 ст. 509 ЦК України). Таке ж правило закріплене в ч. 2 ст. 307 ЦК РФ.

Оскільки підставами виникнення цивільних прав та обов'язків (отже, і цивільних зобов'язань) визнаються перш за все договори (п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України; п. 1 ч. 1 ст. 8 ЦК РФ), то слід визначити, що з моменту, коли договір вважається укладеним, виникає і зобов'язання. Проте, право вимоги з цього моменту виникає у кредитора далеко не завжди, бо зазвичай договором передбачається термін чи строк виконання або встановлюється, наприклад, що оплата товарів, робіт, послуг здійснюється після передання товарів, результатів робіт, надання послуг. До настання цього моменту право вимоги виникнути не може. Це добре усвідомлює законодавець, який, зокрема, у ч. 2 ст. 1281 ЦК України використовує термін «настання строку вимоги». Отже, є період після виникнення зобов'язання, коли до його змісту право вимоги не входить.

Аналогічно і укладення договору поруки ще не означає, що у кредитора за забезпеченим порукою зобов'язанням виникло право вимоги до поручителя. Виходить, що право очікування, про яке пише В. А. Белов і яке, на його думку, входить до змісту правовідносин поруки, нічим не відрізняється від суб'єктивного права, що складає зміст зобов'язання від моменту його виникнення до тієї стадії його розвитку, коли воно перетворюється в право вимоги.

У той же час не можна стверджувати, що до перетворення суб'єктивного права в право вимоги цивільне зобов'язання взагалі не має ніякого змісту, а має лише потенційну юридичну силу, яка почне проявлятися

пізніше. Боржник, за загальним правилом ст. 531 ЦК України, має право виконати свій обов'язок достроково.

Крім того, сторони до настання строку виконання зобов'язання (як і після цього) можуть пред'явити вимогу про розірвання договору, що тягне припинення зобов'язання (за наявності передбачених законом або договором підстав).

Подібно до цього із закону впливає право поручителя виконати зобов'язання, що забезпечене порукою, а кредитор за основним зобов'язанням зобов'язаний прийняти таке виконання. Цей висновок зроблено виходячи із положення п. 3 ч. 1 ст. 512 ЦК, відповідно до якого кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок виконання обов'язку боржника поручителем: раз допускається заміна боржника в результаті таких дій поручителя, то останній вправі так діяти. Це і є той випадок, коли згідно з ч. 1 ст. 527 ЦК України закон допускає відступлення від загального правила про виконання боржником зобов'язання особисто.

Поручитель позбавляється цього права тоді, коли із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту випливає неможливість виконання зобов'язання іншою особою.

Спроби довести, що поручитель зобов'язаний здійснити виконання зобов'язання замість боржника, крім випадків, коли основне зобов'язання належить до групи непередаваних, не ґрунтується на законі [2, 575]. В. А. Белов на додаток до викладеного пише про обов'язок поручителя зробити все можливе для виконання забезпеченого порукою основного зобов'язання, починаючи від вербального та майнового впливу на боржника за основним зобов'язанням і закінчуючи самостійним виконанням цього зобов'язання. «Зробити все можливе» – в цьому вся сутність поруки, яку В. А. Белов не визнає зобов'язанням якраз із-за невизначеності регулятивного обов'язку, що кореспондує праву кредитора, яке він називає правом очікування [1, 825-827]. У пошуках змісту обов'язку поручителя він іде ще далі, вважаючи, що невизначеність обов'язку поручителя дає підстави для роздумів про те, зобов'язаний поручитель тільки «стояти над душою» боржника, чи він зобов'язаний також забезпечити боржника засобами (коштами) для виконання зобов'язання [1, 816].

Це ж слід сказати і про спроби довести наявність у поруки стимулюючої функції [2, 576]. Неприйнятною є і думка про те, що за відсутності стимулюючої функції, порука втрачає ознаку способу забезпечення виконання зобов'язання: раз законодавець встановив правову конструкцію поруки і відніс її до категорії способів виконання зобов'язань, то можуть існувати і такі способи виконання зобов'язань, що не мають стимулюючої функції. Навпаки, у випадках, коли забезпечене порукою основне зобов'язання передбачає

жорстку відповідальність боржника, порука буде «заспокоювати» боржника.

Спроби побачити хоч і погано визначений, але багатий регулятивний зміст у правовідносинах поруки, обумовлені традицією, що склалась впродовж більше ніж 150 років після того, як у Німеччині університетські професори перестали залучатись до здійснення правосуддя. З того часу у науковців не стало стимулів ретельно вчитуватись у законодавчий текст. Ось і в даному випадку регулятивний зміст зобов'язання поруки законодавець визначає цілком задовільно. Цей зміст є небагатим, але ж він є, і на нього вказує законодавець, про що вище уже йшлося.

Що стосується формули «поручитель поручається» (ч. 1 ст. 553 ЦК), то вона є невизначеною тільки за умови, що ми пробуємо зрозуміти її зміст без зв'язку з іншими законодавчими положеннями. Якщо ж такий зв'язок враховувати, то наведена формула стає цілком визначеною. Відповідно до ч. 2 ст. 554 ЦК «поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і основний боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків» (якщо інше не встановлене договором поруки).

При цьому слід враховувати, що в науковій літературі переконливо доводиться, що слова «особа відповідає» дуже часто використовуються для позначення кола обов'язків особи [3, 205-208]. Отже, слова «поручитель відповідає» не означають нічого іншого, крім зазначення на обов'язки боржника. Тому для виникнення цих обов'язків поручителя не треба шукати в його діях складу правопорушення. І не треба ставити запитання про те, в який спосіб із правопорушення, якого припустився основний боржник, виникає відповідальність поручителя. Умову виникнення від-

повідальності поручителя законодавець визначив у ч. 1 ст. 554 ЦК. Такою умовою є порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою.

Ця відповідальність у ст. 556, 557 ЦК позначається як виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою.

Література:

1. Белов В. А. Гражданское право: учебник для бакалавров / В. А. Белов. — Т. IV. Особенная часть Относительные гражданско-правовая формы. — М.: Юрайт, 2013. — 1085 с.
2. Михальнюк О. В. Порука / О. В. Михальнюк // Договірне право України. Загальна частина. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 896 с.
3. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / За ред. В. Г. Ротаня. — Т. 4. Методологія тлумачення нормативно-правових актів. — К.: Юридична книга, 2008. — 848 с.

Чаньшева А. Р. Поручительство как акцессорное обязательство по гражданскому праву Украины

Аннотация. В статье обосновывается существование дополнительных (акцессорных) обязательств в гражданском праве Украины. Дается характеристика поруке как акцессорному обязательству по гражданскому законодательству Украины.

Ключевые слова: гражданское законодательство, акцессорные обязательства, поручительство.

Chanysheva A. Guarantee as accessory liability in civil law of Ukraine

Summary. The article substantiates existence of supplementary (accessory) obligations in the civil law of Ukraine. The surety is being characterized as an accessory obligation according to the civil legislation of Ukraine.

Keywords: civil legislation, accessory obligations, suretyship.